

उच्च माध्यमिक छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्ष

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन Ed.PM 598 विषयको

आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको

लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

गौरी नारायण भ्ना

क्याम्पस क्रमाङ्क : २०

परीक्षा क्रमाङ्क : १३००४३/२०६६

त्रि.वि.वि.दर्ता नं.. : ९-१-१३-१९०-२००४

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिराहा,

२०७२

कृतज्ञताज्ञापन

उच्च माध्यमिक छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता भन्ने शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संज्ञाय स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत, दोस्रो वर्षको ED.PM.598 पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको हो । यस सिलसिलामा विद्वानवर्ग, सहयोगी विद्यालय परिवार, अध्ययनसँग सम्बन्धित प्र.अ., स्रोत व्यक्ति र कार्यक्षेत्रका महानुभावबाट उच्चतम् सहयोग प्राप्त भएको छ । जसप्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

उपयुक्त शीर्षकको प्रस्तावना स्वीकृत गरी अनुसन्धानका लागि अवसर प्रदान गर्ने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन समिति र यस अनुसन्धान कार्यको शिर्षक छनौट देखि कलेवर तयार नहुनजेलसम्म अनवरत रूपमा आफ्नो अमूल्य समय र सल्लाह सुझाव प्रदान गरेर समुचित निर्देशन एवम् उत्साहवर्द्धक प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रदेय गुरु सुरेन्द्र कुमार यादवज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र निर्माण गर्ने क्रममा सहयोग लिइएका र साभार गरिएका विभिन्न पाठ्य सामग्रीको आदरणीय रचनाकारहरूप्रति आभारी छु ।

यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई विभिन्न आर्थिक, भौतिक, शैक्षिक सहयोग प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरुवर्ग, मातापिता, दाजु दिदी एवम् समस्त परिवार प्रति म कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा कम्प्युटर टाइप देखि लिएर सम्पूर्ण प्रिन्टिङ्ग सम्बन्धी सेवा र सहयोग उपलब्ध गराई शोधपत्र तयार पार्न सहयोग गर्नुहुने अनुपमा बुक्स एण्ड स्टेशनरी सप्लायर्सका भाइ अजय यादवलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुतकर्ता

गौरी नारायण भा

शोधसार

उच्च माध्यमिक छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता शिर्षकको शोध कार्य एम.एड दोस्रो बर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि उच्च माध्यमिक छात्रवृत्ति कार्यक्रमको सामाजिक उपादेयताको लेखा जोखा गर्ने, छात्रवृत्ति वितरणका आधारहरूको विश्लेषण गर्ने, छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्या पहिचान गर्ने, छात्रवृत्ति कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरि छात्रवृत्ति कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू सुझाव दिने मुख्य उद्देश्य राखि सम्पन्न गरिएको छ ।

साधन र स्रोतको सीमितताका कारण यस अध्ययनलाई सिरहा जिल्ला भगवानपुर स्रोतकेन्द्रमा सिमित गरिएको छ । यसले राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने छैन । यसलाई सीमित मात्र सामान्यीकरण गर्न सकिने छ । अध्ययनले भगवानपुर स्रोतकेन्द्रका प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, वि.नि., शिक्षक र सेवाक्षेत्रका अभिभावकहरूलाई उद्देश्य मुलक नमुना छनोटका आधारमा ३३ जना छनैट गरी प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र लक्षित समुह छलफलबाट तथ्य धारणा र अभिमत लिई तिनीहरूलाई परिमाणात्मक र गुणात्मक ढाँचामा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएका तथ्य धारणा र दृष्टिकोणलाई छात्रवृत्ति कार्यक्रमको उपादेयता, छात्रवृत्ति रकम प्रतिको धारणा, छात्रवृत्ति वितरण गर्ने प्रक्रिया, छात्रवृत्ति वितरणको समय, वितरण गर्ने सामग्री, छात्रवृत्ति कोटा र कोटा वितरण गर्ने आधारहरूका बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यसबाट प्राप्त तथ्य, धारणा र विचारलाई मास्लोको आवश्यकताको सिद्धान्त, दुर्खिमको शिक्षाको समाज शास्त्रको सिद्धान्त, प्याब्लभको शास्त्रीय प्रत्यावर्तनको सिद्धान्त र थन्डाइकको सम्बलनको सिद्धान्तसँग सम्बन्धित गराई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनमा छात्रवृत्ति कार्यक्रममा समस्याहरू खोजी गर्नका साथै छात्रवृत्ति कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरी छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्रभावकारी बनाउने उपाय प्रस्तुत गरिएको छ । अध्ययनबाट प्राप्त तथ्य र तथ्याङ्कलाई प्रतिशत र रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययनबाट छात्रवृत्ति कार्यक्रमको आवश्यकता रहेको, छात्रवृत्ति कार्यक्रमबाट विद्यार्थी, अभिभावक र समुदायले महत्वपूर्ण लाभहरू प्राप्त गरिरहेको पाइएको छ । छात्रवृत्ति वितरण गर्ने प्रक्रिया र समय प्रभावकारी नभएको अधिकांश प्र.अ., शिक्षक तथा अभिभावकहरूको

दृष्टिकोण रहेको पाइएको छ । छात्रवृत्ति वितरणमा कुनै विशिष्ट शैक्षिक उन्नयनका आधारहरू निर्धारण गरिएको छैन । केवल विद्यालय हातामा प्रवेश गरेको भरमा छात्रवृत्ति दिइने चलन प्रति अभिभावकहरूको गुनासो रहेको पाइएको छ । छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि सुधार भएपनि उमेर पक्षलाई ख्याल गरेको देखिँदैन । छात्रवृत्ति वितरणको सम्बन्धमा प्रभावकारी र जिम्मेवारीपूर्ण निरिक्षण अनुगमन भएको पाइएन ।

यसरी उच्च माध्यमिक छात्रवृत्ति कार्यक्रमका सम्बन्धमा प्राप्त तथ्य र दृष्टिकोणका आधारमा परिवारिक सामाजिक तथा आर्थिक स्तरिकरणको आधारमा छात्रवृत्ति वितरण गर्नु पर्ने, छात्रवृत्ति वितरण गर्ने निर्देशिका बनाई प्रभावकारी रूपमा लागु गर्ने, विद्यार्थी तथ्याडलाई चुस्त र वास्तविक बनाउने एकीकृत तथ्याडक प्रणालीको विकास गर्नु पर्ने, अनुगमन र निरिक्षण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नु पर्ने सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृत पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
शोधसार	v
संक्षिप्त शब्दावली	vii
विषयसूची	viii
तालिकासूची	xi
रेखाचित्र	xii

परिच्छेद एक

परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	७
१.३	अध्ययनको औचित्य	७
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	९
१.६	अध्ययनको परिसिमा	९
१.७	शब्दहरूको परिभाषा	१०

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.२	सैद्धान्तिक खाका	१५
२.३	शैक्षिक उपदेयता	१७

परिच्छेद तीन
अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धानको ढाँचा	२०
३.२	जनसंख्या	२०
३.३	नमुनाको आकार र छनौट विधि	२०
३.४	नमुना छनौटका आधारहरू	२१
३.५	अनुसन्धानका साधन	२१
३.६	तथ्याङ्कका स्रोतहरू	२१
३.७	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	२१
३.८	तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया	२२

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१	छात्रवृत्ति कार्यक्रमको उपादेयता	२३
	४.१.१ विद्यार्थीले प्राप्त गरेको लाभ	२४
	४.१.२ अभिभावकले प्राप्त गरेको लाभ	२५
	४.१.३ समुदायले प्राप्त गरेको लाभ	२६
	४.१.४ छात्रवृत्तिको रकम	२७
	४.१.५ छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया	२८
४.२	छात्रवृत्ति वितरणको आधार	३६
	४.२.१ विद्यार्थी सङ्ख्या	३६
	४.२.२ जातिगत आधार	३६
	४.२.३ भौगोलिक आधार	३७
	४.२.४ लैङ्गिक आधार	३७
	४.२.५ नियमितताको आधार	३८
	४.२.६ विद्यार्थी पृष्ठभूमिको आधार	३८

४.३	छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्या	४१
	४.३.१ छात्रवृत्ति कोटा वितरणको समस्या	४२
	४.३.२ छात्रवृत्ति रकम निकासाको समस्या	४२
	४.३.३ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धि समस्या	४३
	४.३.४ विद्यार्थी अनिमितताको समस्या	४३
	४.३.५ छात्रवृत्ति वितरणको समस्या	४४
	४.३.६ छात्रवृत्ति दुरुपयोगको समस्या	४५
४.४	छात्रवृत्ति कार्यक्रमको मूल्याङ्कन	४६
४.५	छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्रभावकारी बनाउने उपाय	५०
	४.५.१ उपयुक्त कानुनी व्यवस्था	५०
	४.५.२ तथ्याङ्क व्यवस्थापनको सुदृढिकरण	५०
	४.५.३ प्रशासनिक पारदर्शिता र चुस्त व्यवस्थापन	५१
	४.५.४ छात्रवृत्तिका लागि उपयुक्त आधारको खोजी र अवलम्बन	५१
	४.५.५ विद्यार्थी भर्ना र स्थानान्तरणको प्रभावकारी व्यवस्थापन	५१
	४.५.६ नियमित र प्रभावकारी विद्यालय निरीक्षण र अनुगमन	५१

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१	प्राप्ति	५३
५.२	निष्कर्ष	५४
५.३	सुझावहरू	५६
	सन्दर्भसामग्रीहरू	
	अनुसूचीहरू	